

НАЙВИДАТНІШИЙ СПОДВИЖНИК ВІДРОДЖЕНОГО ТОВАРИСТВА ОЛЕГ РОМАНІВ

(ДО 150-РІЧЧЯ НТШ)

Олег Миколайович Романів зробив особливо вагомий внесок у відродження, організаційну розбудову й утвердження Наукового товариства ім. Шевченка у Львові.

Народився О. Романів 21 березня 1928 року в м. Сокалі в патріотичній родині вчителів. Навчався в Сокальській середній школі та Львівському політехнічному інституті, де отримав фах інженера-механіка. З 1956 року і до кінця своїх днів (3 листопада 2005 року) працював на різних посадах – аж до заступника директора у Фізико-механічному інституті ім. Г. Карпенка НАН України. Доктор технічних наук, професор, член-кореспондент НАН України; один із провідних українських учених механіків-матеріалознавців, відомий в Україні та за кордоном дослідник технічної міцності конструкційних матеріалів; ініціатор відродження і довголітній (1989–2005) голова Наукового товариства ім. Шевченка. Як зазначав керівник Західного наукового центру, академік НАН України **Зіновій Назарчук**, «наукова одержимість, феноменальний організаційний хист Олега Романіва перетворили Наукове товариство ім. Шевченка на солідну наукову інституцію-академію з численними територіальними осередками в Україні» [1].

Олег Романів – редактор численних наукових видань НТШ, серед яких «Вісник НТШ», «Хроніка НТШ», «Праці НТШ»; автор близько 500 наукових публікацій суспільно-політичного та українознавчого спрямування, пов'язаних із історією української науки, українознавством та національним державотворенням. Він провадив безкомпромісну боротьбу проти викривлення російською пропагандою історичної правди, відстоював споконвічну мрію українського народу бути в колі європейських народів зі своєю мовою, культурою, звичаями. За його словами, Україна, незважаючи на наявність потужного, багаточисельного та самобутнього етносу, не спромоглася за свою більш як тисячолітню історію сформуватися у гомогенний національний організм та розбудувати власну державність. Цей український фаталізм в значній мірі зумовлений специфічним геополітичним положенням українських земель, що підлягали багатовіковій експансії своїх державно більш заангажованих сусідів.

До внутрішніх причин, які заважали нашій самоорганізації, вчений відносив державотворчу інфантильність, що проявилася у неспроможності формувати власні еліти, оперті на підтримку суспільства; схильність до партикуляризму та вразливість на соціальну демагогію, яка майстерно використовувалася чужинцями [2]. Саме з цих причин він не вважав точним термін «*відродження нації*». На його думку, внаслідок тривалих руйнівних дій різних окупаційних режимів Україна як соборний організм ніколи не була нацією. А тому можна говорити не про *відродження*, а лише про *становлення нації*. Адже проголошена незалежність утримувалася на перших порах не за рахунок внутрішнього динамізму державо-націотворення, а переважно за рахунок міжнародної стабільності. Хіба що тільки одна Західна Україна після Першої світової війни та Української національної революції в міжвоєнний період оформилася як національна одиниця з державницькими устремліннями. Саме тепер, коли переважна більшість українських етнічних територій зібрана в єдиному державному організмі, ми можемо говорити про процес *становлення нації*. «*Українство*, – стверджував вчений, – отримало свій новий, чи не останній шанс створення власної національної держави, останню можливість самореалізації нашого унікального, неповторного, хоча потребуючого тривалої санції етносу, що повинен сьогодні семимильними кроками пройти сторічні етапи розвитку інших державних народів Європи» [3].

Степан Гелей
доктор істор. наук,
професор,
проректор
Львівського торговельно-
економічного університету
імені Івана Франка,
дійсний член НТШ,
заступник голови НТШ,
м. Львів

Олег Романів

Виборча кампанія 2004 року дала для Олега Романіва безліч цікавих доказів, які свідчили про формування в Україні громадянського суспільства. Найбільшим свідченням громадянської свідомості був протестний вибух серед студентської молоді. Ще ніколи (мабуть, лише із часів боротьби українців за університет під Австрією) український Львів не бачив скільки молодіжного студентського завзяття і громадянської відповідальності. Та й взагалі народ почав усвідомлювати свою громадянську значимість. Олігархічна влада зі страхом спостерігала уже в першому турі виборів надзвичайно високий рівень електоральної активності громадян та їхню протидію виборчим фальсифікаціям та маніпуляціям [4].

Незважаючи на всі позитиви, пов'язані з формальною розбудовою державності, Україна, на думку Олега Романіва, не стала на шлях європейського демократичного розвитку. Цьому протидіяли сили антинаціональної за суттю владної охлократії. Лише Помаранчева революція кінця 2004 року поставила перешкоду продовженню такого курсу. Український Майдан став унікальним феноменом демократичного волевиявлення народу і модерного націотворення, який привернув увагу всього світу [5].

Олег Романів дотримувався тези, що реальний суверенітет України продиктований не тільки нашою етнічною окремішністю та геополітичними умовами, а насамперед факторами економічної оптимізації господарського механізму. При цьому, як не парадоксально, імператив економічної незалежності (незважаючи на мовну розшарованість, особливо для східних областей України) стане важливим чинником формування загальнодержавної національної свідомості, яка прийде через усвідомлення матеріальних переваг економічного суверенітету України [6].

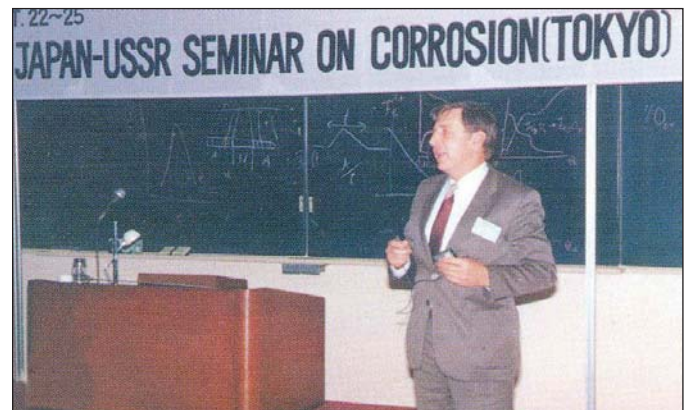
У розлогіій статті «Наука і державність», опублікованій на зорі нашої незалежності, вчений зауважив, що українська економіка переживає складний перехідний період: «А хіба

не треба кричати на весь голос про економічні проблеми нашої держави, про цю безсилість академічних та неакадемічних метрів від економічної науки у розв'язанні складних проблем становлення ринкової економіки, про ці неперервні «зрхопадіння» наших світил, які не спроможні (чи може свідомо діють за чийсь замовленням) розібратися у дебрях економічних законів нашого перехідного періоду» [7].

Найбільш негативний досвід у цей перехідний період ми отримали при застосуванні ринкових засад господарювання. За словами О. Романіва, така «ринкова» економіка показала, що Україна опинилася на найнижчому з усіх невоюючих колишніх союзних республік щаблі соціального забезпечення. Життєвий рівень населення за покупною здатністю товарів довготривалого вжитку знизився у 100 разів. Середньомісячна зарплата міського населення України знаходилася тоді на рівні 8 доларів за місяць, що було майже в десять разів менше від російської і в 30-40 разів — від польської [8]. Державні підприємства закуповували за завищеними цінами за кордоном дефіцитну сировину та вироби. При цьому надвишок у ціні ділився між партнерами — продавцем і покупцем, останній формувал за кордоном особистий приватизаційний капітал.

На думку О. Романіва, вирішальне значення мало надання державних кредитів як комерційним банкам та іншим структурам, так і державним підприємствам. Темпи інфляції зробили кредити не тільки важливим джерелом її стимуляції, а й головним фактором збагачення привілейованих кланів комерційних банків, різних підприємницьких державних та комерційних структур [9]. За різними оцінками, нагромадження українських «прихватизаторів» за межами держави досягли лише за три роки від 30 до 40 млрд. дол. Ці кошти не поверталися в Україну ні у вигляді інвестицій, ні товару, а були причиною галопуючої інфляції та дискримінаційного знецінення карбованця, що в результаті стало головним фактором паралічу економіки та головною причиною соціального знедолення більшості громадян [10]. Лідером ринкових структур стала колишня партійна та комсомольська номенклатура. Саме вона зберегла командні посади на підприємствах та в адміністрації всіх рівнів на Сході України. Саме вона представляла найбільш агресивні, орієнтовані на Москву, антиукраїнські сили.

Олег Романів звернув також увагу на політичну спрямованість та національний склад нових приватизаторів. Утворені на Сході України спілки та партії підприємців рекрутувалися переважно з російськомовних діячів із спрямованістю на об'єднання з Росією. Підтвердження

Виступ О. Романіва на японсько-радянському семінарі з корозії. Токіо, 1985 р.

Збори з нагоди відновлення діяльності НТШ в Україні.
Львів, 21 жовтня 1989 р.

цьому – статистика, згідно з якою серед директорів 144 комерційних банків, які були зареєстровані в березні 1993 р., 136 – неукраїнці. Ті ж банки, які вчений назвав «монстрами інфляції», отримали за півріччя «прибуток» у розмірі 56 відсотків від прибутку всієї промисловості України [11].

Практику приватизації О. Романів назвав другим великим злочином ХХ століття, здійсненим через 70 років після першого великого соціального злочину, вчиненого більшовиками. Для того щоб кардинально змінити ситуацію в економіці країни на краще, вчений пропонував:

1. перехід до ринкової економіки здійснювати не як процес хаотичної грабіжницької приватизації, а під особливим контролем державних та народно-контрольних органів;

2. кооперативне акціонування здійснювати пріоритетом для корінного населення. Воно має бути відкритим, без привілеїв для «командирів виробництва»;

3. національно орієнтовані партії та рухи, якщо вони хочуть «оволодіти масами» і стати провідною силою в державі, повинні покласти в основу своїх програм не патріотичне базікання, а економічно і соціально виважені засади та методи приватизації як інструмент захисту і процвітання широких верств населення – нації і держави [12].

4. усунути від влади партійно-комсомольську номенклатуру, яка реалізує своє правління методами кланової взаємодії, нехтуючи стандартами і нормами демократичного громадянського суспільства [13].

Олег Романів не погоджувався з тими, хто заперечував термін «національна наука». Такі аргументи щодо позанаціонального характеру наукових результатів та способу їх добування він визнавав слухними лише стосовно таких наук, як математика, фізика, природознавство (від біології клітини до космічної техніки). Проте такий об'єктивізм, незалежний від національної ознаки, ніколи не досягається, коли йдеться про мовознавство, історію, національну географію, соціологію і навіть економіку. Тут маємо справу з національним суб'єктивізмом, що особливо виявляється в імперських державах. Скажімо, в часи Тараса Шевченка ми були для одних Малопольщею, для інших – Малоросією. «Такі імперські рецидиви, – зазначав Олег Романів, – перенесені в народознавство стосовно України, спостерігаємо і сьогодні в Польщі, Росії, Румунії, Словаччині, ба – навіть народознавці з агонізуючої в обіймах Росії, Білорусії і сьогодні... «науково обгрунтовують» волюнтаризм Сталіна з 1939 року, коли виходячи з політичної кон'юнктури 11

етнічно українських районів великої Берестейщини були передані Білоруській РСР і приречені на русифікацію» [14].

Загалом відновлене Наукове товариство ім. Шевченка і зараз намагається не відступати від традиції служіння Україні. «Вірність Шевченковим ідеям у площині науковій і моральній, захист українства від заглади в обіймах молота російської імперії, від загрози, яка, на жаль, все ще існує, залишається, – зазначав О. Романів, – етичною нормою та громадянським імперативом НТШ. Шевченко й НТШ нероздільні» [15].

Зустріч представників НТШ в Україні з діячами діаспори під час Першої наукової сесії НТШ. Львів, 1990 р.

Можна лише подивуватися надзвичайній працездатності вченого, який, не будучи істориком, гостро і компетентно реагував на історичні праці, що стосуються України. Він не пропустив можливості висловити свою думку щодо виходу в світ другого видання більш як 500-сторінкової «Історії України» польського історика **Владислава Серчика**. Відзначаючи значний прогрес у порівнянні з першим виданням (1975 р.), рецензент аргументовано довів, що низка положень праці далека від історичної правди. Так, у книзі ніде не підкреслена загальноукраїнська роль Галицько-Волинського князівства як держави, що перейняла на себе після занепаду Києва роль загальнодержавного соборного центру серед руських князівств; не відображена гостра боротьба за українське шкільництво (включно з університетом); не відтворено встановлення радянської влади як наслідку експорту в Україну більшовизму – суто російського явища; не розкрито політику **Володимира Леніна**, спрямовану проти ідеї українського самовизначення; не згадано навіть про героїчний бій юних захисників Києва під Крутами.

У книзі вміщена галерея портретів діячів української революції, що базується на джерелах радянської «міфології»: **Євгенія Бош, Микола Щорс, Володимир Антонов-Овсієнко, Станіслав Косіор**. У той же час не знайшлося місця для **Михайла Грушевського, Володимира Винниченка, Дмитра Вітовського, Євгена Коновальця, Мирона Тарнавського, Костя Левицького** та ін. Не з'ясовані проблеми «розстріляного Відродження», тотальної русифікації, голодомору в Україні 1932–1933 рр. та питання про карпатсько-українську державність [16].

В 1994 році у «Записках Наукового товариства імені Шевченка» (Праці Історично-філософської секції) О. Романів опублікував рецензію на збірник документів і матеріалів про акцію «Вісла», підготовлену **Євгеном Міслом** у межах дослідницької праці в «Українському архіві»

Візит кардинала М. Любачівського до відновленого НТШ у Львові. 2 травня 1991 р. Справа від кардинала науковий секретар НТШ О. Купчинський, голова НТШ О. Романів та голова Комісії шевченкознавства Т. Комаринець.

Корпус дійсних членів НТШ в Україні, 1995 р.

у Варшаві [17]. Операцію «Вісла» О. Романів розглядав як фінальний акт трагедії насильного виселення решти українців із етнічних закарпатських територій, який був реалізований за попередньо відпрацьованими сценаріями. Зазначимо, що в численних пропагандистських матеріалах ця акція представлена як вимушена відповідь на вбивство загоном УПА генерала **К. Сверчевського**, що сталося 27 березня 1947 року [18]. Насправді акція «Вісла» проводилася за згодою і підтримкою органів СРСР та Чехословаччини.

Польська пропаганда, як свідчать документи, називала членів ОУН-УПА «*бур'яном гітлеризму*», стверджувала, що загонами УПА керують гітлерівські офіцери, що УПА – давній союзник Гітлера, а дивізії «Галичина» бездоказово приписували участь у репресивних заходах під час Варшавського повстання. Партійні органи в Кракові констатували, що переселення решток лемків з-під Нового Сонча зустрінуті польським суспільством позитивно.

Наведені документи також переконують, що польські польові суди винесли присуд 315-и українцям, із яких 173 – засуджені до смертної кари. Майже 4 тисячі українців, що ухилилися від переселення, серед яких 700 жінок і дітей, опинилися в концтаборі Явожно. У таборі за короткий час померло понад 160 ув'язнених [19]. Під час акцій «Вісла» виселено 140 575 осіб, яких було розкидано на території 9-и

воєводств та 71-го повіту Західної Польщі. Зафіксовано 344 товарних поїзди, якими перевозили переселенців [20].

З 28 червня по 1 липня 2005 року в Донецьку проходив шостий конгрес Міжнародної асоціації українців (МАУ). У статті «Вісті з Донецького степу: повернення українських витязів – VI Донецький конгрес МАУ» Олег Романів зосередив свою увагу на характеристиці самого міста: «*Всупереч гвалту численних донецьких екстремалів у цьому охайному, чистому і динамічно зростаючому місті ми не відчули яких-небудь ознак «насильницької українізації», тут повсюдно реклама, торговельні вивіски та чиновницьке спілкування ведеться виключно російською мовою, а наші спроби порозумітися з чиновником та продавцем українською мовою завжди закінчуються конверзаційним фіяско. Донецьк справляв враження не так якоїсь російської, але довершено совєтської території з її головним носієм «совєтським народом». І про це свідчать не тільки пам'ятники минулого, але й назви вулиць (наприклад, одна із головних – імені кривавого Постишева), усі на підбір назви районів міста: Ленінський, Ворошиловський, Будьоннівський, Куйбишевський, Калінінський, Петровський, Кіровський» [21].*

Значну увагу в своїх дослідженнях Олег Романів приділяв розвитку української науки. Найдраматичнішим він вважав етап, що охоплював період від 1930-х до початку 50-х років – етап сталінізації. Особливо це стосувалося гуманітарних наук, без усунення керівництва ними (за висловленням вченого – «*номенклатурних динозаврів*») їхня перебудова була неможливою. Саме тоді були знищені здорові національні сили академії. Члени академії стали номенклатурою ЦК, і за таких умов туди проникло чимало апаратників, які здійснювали відкрите чи тіньове керівництво наукою. Важко переоцінити ту шкоду, яку завдали українству, зокрема справі української державності, такі наглядачі науки, як **В. Маланчук**, **А. Скаба**, **Ф. Рудич** та іже з ними. Навіть талановиті вчені внаслідок багатолітнього адміністрування втрачали кваліфікацію та наукову ефективність.

Саме тоді відповідно до розробленої в ідеологічній лабораторії **М. Сусліва** концепції єдиного радянського народу була здійснена в Україні безпрецедентна за своїми масштабами русифікація науки. Російською мовою виходило більше 90 % періодичних видань академії і ще більший відсоток книжкової продукції. Українська мова була вигнана з установ АН, у тому числі Президії академії. За приблизними суб'єктивними оцінками Олега Романіва, понад 350 академіків та членів-кореспондентів (80 %) не володіло українською мовою; використовувало її у повсякденному виробничому процесі не більше ніж 8 % [22].

Будучи головою НТШ 16 років (1989–2005), Олег Романів сприяв розбудові української науки, активно досліджував сферу культурного розвитку України. Його найпомітнішим здобутком стала видавнича діяльність, що включала випуск численних видань, зокрема «Записок НТШ».

Відзначаючи десятиліття Незалежності, О. Романів звернув увагу на чільні проблеми українського сьогодення у контексті нового статусу України як держави: «*Нинішня влада, включаючи Президента, – писав він, – замість*

Виступ О. Романіва на відзначення 10-річчя книгарні НТШ у Львові. 2001 р.

створити сприятливий клімат для розвитку пригніченої української культури, створила пріоритетні умови для діяльності антиукраїнських олігархічних кланів в інформаційному та культурному просторі, на які ще наклалися імперсько-окупаційні програми Росії» [23].

Будучи визначним українським вченим та активним громадським діячем, він відкрито заявляв, що «настав час очищення храмів інформації та культури, що їх низькопробні, ворожі українству, торговці перетворили в авгієві конюшні національного розкладу та чужинецької гегемонії. Таке очищення відбудеться тільки завдяки нашим спільним зусиллям та спільній дії, в якій вирішальною має бути активна позиція українських інтелектуалів, зокрема спільноти Наукового товариства ім. Шевченка» [24].

На той час Олег Романів ще не спостерігав жодних кроків для утвердження української мови в сфері ділового спілкування, на виробництві, в індустрії розваг. Українська мова зберігала бутафорно-парадний характер, органіч-

но не проникала в суспільство як інструмент рідного всеохоплюючого мовлення. Не появились тоді ще національна кіноіндустрія, телесеріали, українські передачі, пов'язані з культурою, охороною здоров'я, естрадою, світським життям.

У 21-ому числі «Вісника НТШ» (весна 1999 р.) його редактор О. Романів вміщує статтю *Іллі Лемка* про мовну ситуацію у Галичині, опубліковану в газеті «Поступ» за 25 листопада 1998 року. Останній зазначав, що «лінгвістичне питання» на Сході України «успішно вирішено». Вирішено не на користь «мови солов'їної», а на користь перетворення її в жахливий запаморочливий суржик, у якому кожне друге слово – російське або спотворене російське. Але мова сьогодні не про «східняків». «Схід і Південь» автор статті називає омертвілою тканиною національного тіла України і для її реанімації потрібно при дуже сприятливих політичних та економічних умовах десятки і десятки років титанічної культурно-просвітницької праці. Залишимо наразі східняків у спокої. Поговоримо про наш рідний П'ємонт, цей бастион усього супер-ультрадикально-націоналістичного [25].

Ілля Лемко, на якого посилається О. Романів, у статті «Фільтруй базар, П'ємонте!» намагався прослідкувати, наскільки чистою була українська мова в Галичині. На його думку, в авангарді вживання російських слів упевнено йде наше село – село в селі і пролетаризоване та люмпенізоване село в місті. Кожне четверте-шосте слово (!) у цієї категорії населення Львівщини – російське. «Наші західноукраїнські «Стьопи», «Міши» і «Петі» ідуть «пішком» на «остановку», сідають на «двойку», «тройку», «шістьорку», «сімьорку», «восьмьорку», виходять на «слідуючий» або на «последній» «остановці», ідуть на базар і продають «клубніку» по «семдесят» і по «восемдесят»... Виторгувавши гроші, вони йдуть «по магазинам», дістають із «кармана» «кошільок» і купують для своїх жінок

О. Романів на конгресі МАУ у Донецьку серед колег з Донецького відділення НТШ. 2005 р.

«кольця», «цепочки», сосиски, «лімони», для дітей – «конфети» і «жвачки»..., а для себе – «сигарети», «спічки», «водку», «сіл'юдку», «краску», «предохранитель», «растворитель», «закріпитель», «отвяортку», «носки» та ще цілу «кучу цікавих речей» [26].

Часто голові НТШ приходилося торкатися проблем, які були далекі від його наукових чи видавничих справ. Доводилося, наприклад, реагувати на пропозицію влади відзначати 350-ліття Переяславської ради. Тим більше, що в Національній академії наук, університетських спільнотах адекватної реакції не спостерігалося. Адже добре відомо, що Переяславська рада підготувала ґрунт для більш як 300-літньої окупації України, з катастрофічними наслідками етноциду на більшовицькому етапі існування Російської імперії. Водночас, незважаючи на заклики вчених, відповідним указом маргіналізувалася і перетворювалася на фарс проблема Голодомору 33-го року – в контексті 70-літнього ювілею цього наймасштабнішого європейського голокосту, що, поза всяким сумнівом, не виник стихійно, а був імперською акцією упокорення і національної згуби України [27].

Як і багатьох тверезомислячих українців, Олега Романіва обурило запопадливість партійного керівництва, яке готувало ювілей «генерал-інквізитора Щербинського», чим, по суті, легітимізувало радянський імперський режим і політику русифікації, до якої останній особливо долучився. Здивування і обурення викликала також беззастережна згода влади на створення спільних із Росією підручників з історії українсько-російських взаємин [28].

З глибоким знанням фахівця гуманітарної сфери Олег Романів сформулював своє розуміння терміну «українознавство»: «Я переконаний, що українознавство – це комплекс дисциплін та ідей, які не тільки ставлять діагноз українським справам, це, тим більше, не тільки свого роду патанатомія смертельного процесу: українознавство мусять, насамперед, ставити проблеми і вимагати реалізації позитивної програми виживання українства – нашої мови, культури, національного соціуму та державного буття українського народу» [29].

Отже, відроджене Наукове товариство ім. Шевченка, кероване Олегом Романівим, яке в цьому році відзначає своє 150-річчя, було зорієнтоване на розвиток вікових традицій служіння українству. В умовах відносно вільної дискусії та свободи слова Товариство використовувало увесь науковий та суспільний потенціал, щоб разом із усіма національними інтелектуальними силами України добитися нарешті повноцінних мовних та культурних прав українського народу. Керуючи діяльністю десятків визначних вчених, громадсько-політичних та культурно-освітніх діячів, Олег Романів застосовував свій унікальний організаторський талант як засіб для мобілізації наукової еліти – «будителів совісті» – на відродження рідної мови, культури, духовності, української державності. Попри різні перепони, вчені-НТШівці зробили вагомий внесок у розбудову наукових знань про Україну, які стали світоглядною опорою національно-визвольного руху. Вони не тільки обґрунтували державницьку концепцію України, а й послідовно обстоювали її, взявши на себе історичну відповідальність за її долю. ■

Література

1. Назарчук З. Олег Романів – науковець, організатор науки, людина // Вісник НТШ. Ч. 50. Осінь-Зима, 2013. С. 43.
2. Романів О. Становлення нації. Пошук концепції та інструментарія національного будівництва в сучасній Україні // Вісник НТШ. Ч. 6–7. Осінь-Зима, 1993. С. 8.
3. Там само. С. 9.
4. Оглядач [Романів О.] Мазепинський вибір нової України // Вісник НТШ. Ч. 32. Осінь-Зима, 2004. С. 2.
5. Оглядач [Романів О.] Помаранчева революція та нові обрії України // Вісник НТШ. Ч. 33. Весна-Літо, 2005. С. 2.
6. Романів О. Наука і державність // Вісник НТШ. Ч. 2. Осінь, 1991. С. 7.
7. Романів О. Українська наука на порозі розбудови нашої державності // Вісник НТШ. Ч. 6–7. Осінь-Зима, 1993. С. 4.
8. Романів О. Приватизація в Україні: підсумки напередодні катастрофи // Вісник НТШ. Ч. 8-9. Весна-Літо, 1994. С. 22.
9. Там само. С. 24.
10. Там само.
11. Там само. С. 25.
12. Там само.
13. [Романів О.] Збережи себе, Україно... Ювілейні роздуми небайдужого українофіла // Вісник НТШ. Ч. 26. Зима, 2001. С. 2.
14. Гаврилюк Ю. Берестейщина – регіон в лабетах геополітики // Пам'ятки України. 2002. Т. 3-4. С. 60.
15. Романів О. Шевченко і Наукове товариство ім. Шевченка: вшанування імені // Вісник НТШ. Ч. 33. Весна-Літо, 2005. С. 9.
16. Władysław A. Serczyk. Historia Ukrainy. Wydanie drugie, poprawione i rozszerzone. Ossolineum, 1990. 518 s.
17. Романів О. Akcja "Wisła": Dokumenty opracował Eugeniuaz Misilo. Archiwum Ukrainskie, 1993. 524 s., il. // Записки Наукового товариства імені Шевченка. Том ССХХVIII. Праці історично-філософської секції / Ред. Олег Купчинський. Львів, 1994. С. 527-537.
18. Місило Є. Акція "Вісла" // Альманах "Томону України" на рік 1997. Торонто: Друкарня Отців Василян, 1997. С. 66.
19. Романів О. Akcja "Wisła": Dokumenty opracował Eugeniuaz Misilo. С. 534.
20. Там само. С. 535.
21. Романів О. Вісті з Донецького степу: повернення українських витязів – VI Донецький конгрес МАУ // Вісник НТШ. Ч. 34. Осінь-Зима, 2005. С. 22–23.
22. Романів О. Наука і державність // Вісник НТШ. Ч. 2. Осінь, 1991. С. 7.
23. [Романів О.] Збережи себе, Україно... Ювілейні роздуми небайдужого українофіла // Вісник НТШ. Ч. 26. Зима, 2001. С. 2.
24. Романів О. Найгостріша проблема українського сьогодення // Вісник НТШ. Ч. 27. Весна, 2002. С. 3.
25. Лемко І. Фільтруй базар, П'ємонте! До питання про чистоту української мови в Галичині // Вісник НТШ. Ч. 21. Весна, 1999. С. 24.
26. Там само. С. 24–25.
27. Романів О. Українознавство – комплекс наук на сторожі українства // Вісник НТШ. Ч. 28. Зима, 2002. С. 10.
28. Там само.
29. Там само. С. 11.